

10. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ 1929

10.1. Η κατάσταση στην εκπαίδευση την περίοδο 1920-1928

Μέχρι την επόμενη μεταρρυθμιστική προσπάθεια στο χώρο της ελληνικής εκπαίδευσης, το 1929, ακολούθησαν μια σειρά από γεγονότα που χάραξαν όχι μόνο την πορεία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, αλλά και της χώρας γενικότερα.

Το 1922 έχουμε τη Μικρασιατική καταστροφή. Ο αντίκτυπός της επηρέασε τα πάντα στην Ελλάδα, άρα και την εκπαίδευση. Η πολιτική αστάθεια ήταν τέτοιας κλίμακας ώστε μέσα σε διάστημα οκτώ ετών (1920-1928) να υπάρξουν 34 κυβερνήσεις και πάμπολλα πραξικοπήματα. Στο Υπουργείο Παιδείας άλλαξαν 25 υπουργοί. Μέσα στην αστάθεια της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε, το μόνο σταθερό και στερεότυπα επαναλαμβανόμενο ήταν η αναιρέση από τον εκάστοτε υπεύθυνο όλων των προσπαθειών του προκατόχου του, είτε ανήκε σε οικείο κυβερνητικό σχήμα, είτε σε αντίπαλο· το ίδιο ίσχυε φυσικά και για τον εκάστοτε υπουργό Παιδείας. Μοναδική αναλαμπή στην περίοδο αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί η ολιγόμηνη διακυβέρνηση της χώρας από τον Α. Παπαναστασίου, το 1924.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά γεγονότα αυτής της περιόδου. Το 1921 αναγγέλθηκε η ίδρυση Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής, διετούς φοίτησης, με σκοπό την παροχή ανώτερης ιστορικής, καλλιτεχνικής, φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής μόρφωσης στις γυναίκες, σε όσες δηλαδή από αυτές επιθυμούσαν «να μετέχουν στη σύγχρονη προοδευτική κίνηση».¹⁹⁵ Στο τακτικό διδακτικό προσωπικό της σχολής, όπως φαίνεται από το πρόγραμμα μαθημάτων,¹⁹⁶ συγκαταλέγονται, μεταξύ των άλλων, ο Δ. Γληνός, ο Ζ. Παπαντωνίου και η Μ. Κλεάνθους, πράγμα που υποδηλώνει ότι οι εκπρόσωποι του Εκπαιδευτικού Ομίλου δεν σταμάτησαν τις προσπάθειες για τη βελτίωση της εκπαίδευσης, από οποιοδήποτε θέση κι αν τους ζητήθηκε η παροχή των υπηρεσιών τους.

195. Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ό.π., σ. 134.

196. Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ό.π., σσ. 134-135.

Το 1923 είναι μια πολύ σημαντική χρονιά για τη νεοελληνική εκπαίδευση. Στο πολιτικό προσκήνιο ανέρχεται η κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα,¹⁹⁷ η οποία επαναφέρει ορισμένα από τα μέτρα της μεταρρύθμισης του 1917, όπως η επαναφορά της δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό σχολείο.

10.1.1. Το Μαράσλειο Διδασκαλείο

Την ίδια χρονιά (1923) με το Νομοθετικό Διάταγμα της 11 Οκτωβρίου ιδρύθηκε το Μαράσλειο Διδασκαλείο και προσαρτήθηκε ως πρότυπο εκπαιδευτικό ίδρυμα στην Παιδαγωγική Ακαδημία, η οποία όμως δεν είχε ξεκινήσει τη λειτουργία της, παρόλο που είχε ιδρυθεί από το 1920. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Διατάγματος, το Διδασκαλείο τελούσε υπό την εποπτεία του υπουργού Παιδείας. Διευθυντής του τοποθετήθηκε ο Αλ. Δελμούζος, ο οποίος είχε επιστρέψει πρόσφατα από συμπληρωματικές σπουδές στο Μόναχο, στον μεγάλο δάσκαλο της εποχής, G. Kerschensteiner. Ο Δελμούζος, με τη βοήθεια του Μ. Παπαμαύρου, υποδιευθυντή του Διδασκαλείου, προσπάθησε να εφαρμόσει τις αρχές του Σχολείου Εργασίας.

Στη νέα του προσπάθεια, ο Δελμούζος επιχείρησε να μορφώσει «ζωντανούς ανθρώπους καλύτερους από τη δική μας γενιά, και να στηθή με τον καιρό ένα σχολείο απάνω στη δική μας ζωή... το σχολείο δεν είναι όργανο που εξυπηρετεί δουλικά την κοινωνία, αλλά ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την ατομική, την κοινωνική και εθνική πρόοδο... να προετοιμάση τον τρόφιμό του για τη ζωή. Να τον κάμη ικανό για την οικονομική, την πνευματική, την ηθική και τη σωματική του αυθυπαρξία».¹⁹⁸ Από τις πρώτες ενέργειες του Δελμούζου στο Μαράσλειο Διδασκαλείο ήταν η καθιέρωση της δημοτικής ως γλώσσας διδασκαλίας, το βασικότερο σημείο διαμάχης στην εκπαιδευτική κοινότητα της εποχής. Ουσιαστικά, η ενέργειά του αυτή ήταν η αιτία για τις επιθέσεις που άρχισε να δέχεται το Διδασκαλείο από διάφορους κύκλους διανοουμένων.

Η δεύτερη προσπάθεια του Αλ. Δελμούζου να προσφέρει ενεργά τις γνώσεις του στην ελληνική εκπαίδευση συνάντησε τους γνωστούς «εχθρούς» του που ήταν σε ετοιμότητα και καρδοκούσαν, χρησιμοποιώντας πάντα σαν όπλο τους τη λασπολογία. Η αρχή του τέλους για την προσπάθεια του Μαράσλειου ξεκίνησε αυτή τη φορά εκ των ένδον, όταν τρεις δάσκαλοι που φοιτούσαν σε αυτό διαμαρτυρήθηκαν για τα περιεχόμενα διδασκαλίας της καθηγήτριας Ρ. Ιμβριώτη,¹⁹⁹ ισχυριζόμενοι ότι διαδίδει υλιστικές απόψεις στο

197. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τ. ΙΕ', 1978, σσ. 271-275.

198. Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ό.π., σσ. 138-142.

199. Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική...*, ό.π., σ. 76.

μάθημα της ιστορίας. Η επέμβαση του Δελμούζου ήταν άμεση, ζητώντας την απομάκρυνση των επικριτών της συναδέλφου του, ενέργεια στην οποία συναίνεσε και το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, αφού διαπίστωσε ότι η όλη προσπάθεια των δασκάλων δεν ήταν τίποτε άλλο παρά συκοφαντίες. Το γεγονός αυτό όμως έδωσε λαβή στο δικτατορικό καθεστώς του Πάγκαλου, τον Ιανουάριο του 1926, να απολύσει για οικονομικούς λόγους, όπως προφασίστηκαν, τον Αλ. Δελμούζο, τον Δ. Γληνό και επτά ακόμη συμβούλους από το Εποπτικό Συμβούλιο. Μάλιστα, στην υπόθεση αναμείχθηκε η Ιερά Σύνοδος, διενήγγησε αυτοβούλως έρευνα για το θέμα, και με βάση το πόρισμα αυτό ο υπουργός Παιδείας διέταξε συγκρότηση ανακριτικής επιτροπής. Επειδή η επιχείρηση λασπολογίας είχε και σύγχρονα μέσα, ανέμειξε και το φόβο του κομμουνισμού, εμπλέκοντας στο σημείο αυτό και τη Γενική Ασφάλεια. Οι κατηγορίες εναντίον του Δελμούζου και των συνεργατών του ήταν: αντεθνική διδασκαλία, κατάργηση ή περιφρόνηση του θρησκευτικού μαθήματος και καλλιέργεια «ηθικής εκλύσεως». Μετά την πτώση του καθεστώτος Πάγκαλου, ο νέος υπουργός Δικαιοσύνης ανέθεσε την υπόθεση στον Αρεοπαγίτη ανακριτή Γ. Αντωννάκη, ο οποίος στο πόρισμά του κατέληξε ότι η διαμάχη αυτή ανάγεται στο θέμα της γλώσσας και ότι οι παραπάνω κατηγορίες ήταν μέσα καταπολέμησης της δημοτικής γλώσσας, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για να εντυπωσιάσουν την ελληνική κοινωνία. Όσον αφορά τη δουλειά που γινόταν στο ίδιο το Διδασκαλείο, ο ανακριτής τη χαρακτήρισε σπουδαιότατη και «το έργο τούτο εις πολύμοχθος πελώριος πειραματισμός προς δημιουργία καλύτερου σχολείου της αύριον δια τα παιδιά της Ελλάδας».²⁰⁰ Ο Γ. Αντωννάκης δεν ανακάλυψε πουθενά ένα σημείο που να ευσταθούν οι κατηγορίες. Με το πόρισμα της ανάκρισης αποκαταστάθηκε τουλάχιστον η αξιοπρέπεια και το ήθος του Δελμούζου και των συνεργατών του στην προσπάθεια του Μαράσλειου Διδασκαλείου. Για τα παραπάνω ο Ε. Παπανούτσος θα γράψει στο έργο του *Αλ. Δελμούζος* ότι «αποτελεί μια από τις ωραιότερες πράξεις της Ελληνικής Δικαιοσύνης».²⁰¹

Παρά την απαλλαγή του Δελμούζου από τις κατηγορίες που του απαγγέλθηκαν, η πολεμική εναντίον του δεν σταμάτησε. Το 1928 κλήθηκε σε απολογία από την Ιερά Σύνοδο «ως κατηγορούμενος επί διαδόσει αθεϊστικών ιδεών και προσηλυτισμού εις τας ιδέας ταύτας».²⁰² Ο Δελμούζος, όπως ήταν αναμενόμενο και λογικό, δεν ανταποκρίθηκε στην κλήση αυτή και απάντησε στις κατηγορίες της Συνόδου μέσω του ημερήσιου Τύπου. Όλη η

200. Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ό.π., σσ. 145-147.

201. Παπανούτσος Ε., *Αλ. Δελμούζος...*, ό.π., σσ. 87-88.

202. Χαρίτος Χ., «Μαρασλειακά», στην: *Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια, Λεξικό*, 1991, Τ. 6ος, σ. 3052.

υπόθεση έμεινε γνωστή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης ως «Μαρασλειακά».

10.1.2. Η Παιδαγωγική Ακαδημία

Στο διάστημα που ο Δελμούζος εργαζόταν στο Διδασκαλείο, ο Δ. Γληνός τοποθετήθηκε διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, η οποία –όπως προαναφέρθηκε– είχε ιδρυθεί το 1920, αλλά τελικά τέθηκε σε λειτουργία το 1924. Στην Παιδαγωγική Ακαδημία προσαρτήθηκε το Μαράσλειο ως πρότυπο Διδασκαλείο, δείχνοντας ότι η συνεργασία των δύο κορυφαίων παιδαγωγών θα προσέφερε πολλά στην ελληνική εκπαίδευση.

Δυστυχώς όμως, για άλλη μία φορά, προσπάθειες σαν κι αυτή των Δελμούζου και Γληνού ανακόπηκαν βίαια από τις πολιτικές εξελίξεις και τη συνεχιζόμενη γλωσσική διαμάχη, και οδήγησαν στο κλείσιμο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Μία ακόμη ευκαιρία χάθηκε για την εκπαιδευτική κοινότητα, και την εκπαίδευση γενικότερα, με την επιστροφή στο παρελθόν.

Μέσα στη δίνη των πολιτικών εξελίξεων της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα, το 1927 ψηφίστηκε νέο Σύνταγμα, το οποίο όσον αφορά την εκπαίδευση έδινε ελπίδες σε αυτούς που πίστευαν στην αναγέννηση και τον εκσυγχρονισμό της, προβλέποντας βχρονη υποχρεωτική, και δωρεάν για όλους πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Την ίδια χρονιά (1927), με το νόμο 3438, επανήλθε η διάταξη που προέβλεπε την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό σχολείο, με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας μόνο στις δύο τελευταίες τάξεις. Στο παραπάνω γεγονός αποδόθηκε μεγαλύτερη σημασία, εξαιτίας της ψήφισης του νόμου αυτού από οικουμενική κυβέρνηση,²⁰³ γεγονός που υποδηλώνει ότι άρχισε να γίνεται συνείδηση ότι η στοιχειώδης ελληνική εκπαίδευση δεν μπορούσε να συνεχίσει την πορεία της χωρίς τη δημοτική γλώσσα.

10.1.4. Τα «Διδασκαλειακά»

Στη συμπρωτεύουσα έχουμε παρόμοια περίπτωση «Αθεικών» και «Μαρασλειακών» γνωστά ως «Διδασκαλειακά» γεγονότα, με πρωταγωνιστή αυτή τη φορά έναν άλλον από τους κορυφαίους παιδαγωγούς της εποχής εκείνης, τον Μ. Κουντουρά. Αυτός τοποθετήθηκε διευθυντής του Διδασκαλείου Θηλέων Θεσσαλονίκης το 1927, και επιχείρησε να εισαγάγει τις νέες αρχές που κυριαρχούσαν στη σύγχρονη παιδαγωγική επιστήμη, τις αρχές του Σχολείου Εργασίας. Μεγάλη βαρύτητα δόθηκε «στην οργάνωση της μαθητικής κοινότητας και της σχολικής ζωής, στις ομαδικές εργασίες, τα ελεύθερα αναγνώ-

203. Λέφας Χ., *Ιστορία...*, ό.π., σσ. 457-458.

σματα, τις μουσικές, τεχνικές και υπαίθριες δραστηριότητες των φοιτητριών». ²⁰⁴ Φυσικά από τις πρώτες προτεραιότητες του Μ. Κουντουρά ήταν η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας.

Αυτές οι πρωτοβουλίες προκάλεσαν αντιδράσεις, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, ακόμη και συναδέλφων του. Ο Κουντουράς καταγγέλθηκε από τη Σχολική Εφορία ότι δεν φρόντιζε σωστά για τη θρησκευτική, ηθική και εθνική μόρφωση των φοιτητριών του, ενώ παράλληλα δεν εφάρμοζε πιστά τους νόμους και εισήγαγε παράνομα τη δημοτική γλώσσα.

Και σε αυτή την περίπτωση η κατάληξη ήταν ίδια: η όλη δραστηριότητα οδηγήθηκε σε ανακρίσεις, των οποίων επικεφαλής τέθηκε ο Γ. Παλαιολόγου, διευθυντής του Διδασκαλείου Ιωαννίνων και εκπαιδευτικός σύμβουλος. Το πόρισμα των ανακρίσεων ήταν καταπέλτης για τους επικριτές του Κουντουρά, αφού δικαίωσε πανηγυρικά το έργο του και κατέρριψε όλες τις κατηγορίες που του αποδόθηκαν. Παρά τη δικαίωση του μεγάλου αυτού παιδαγωγού, ο στόχος που είχε τεθεί από τους πολέμιους της ουσιαστικής αναγέννησης της ελληνικής εκπαίδευσης είχε επιτευχθεί, αφού λίγο αργότερα ο Μ. Κουντουράς εγκατέλειψε τη μεγάλη αυτή προσπάθεια. Κλήθηκε από τον Γ. Παπανδρέου να συμμετάσχει στη νέα μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1929.

10.1.5. Θ. Κάστανος – Ένας «άγνωστος» παιδαγωγός

Τη δεκαετία το 1920 δραστηριοποιήθηκε στα Διδασκαλεία της ελληνικής επικράτειας και μια άλλη σημαντική παιδαγωγική προσωπικότητα της εποχής, ο Θ. Κάστανος, ο οποίος αφιέρωσε και έδωσε και την ίδια του τη ζωή στην ιδέα του «νέου σχολείου» για την ελληνική εκπαίδευση. Ήταν άνθρωπος της πράξης, που έσκυψε με πάθος στα προβλήματα της ελληνικής εκπαίδευσης και μόχθησε όσο λίγοι να χαράξει έναν καινούριο δρόμο. Το 1919, αφού ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή στην Ιένα της Γερμανίας, όπου και ασπάστηκε τις αρχές του Σχολείου Εργασίας, ξεκίνησε την προσφορά του σε αρκετά Διδασκαλεία (Θεσσαλονίκη, Επιβάτες Α. Θράκης, Αλεξανδρούπολη, Καστοριά, Καρπενήσι, Φλώρινα).

Ο Κάστανος πίστευε ότι στο σχολείο της εποχής κυριαρχούσε μια «μονόπλευρη τάση για επιστροφή σ' έναν πλούσιο σε αξίες κλασικισμό περασμένης όμως ζωής». ²⁰⁵ Το σχολείο της εποχής ήταν νοησιαρχικό, αποσκοπούσε στη μετάδοση αφηρημένων γνώσεων στα παιδιά και καλλιερμώντας τον τυ-

204. Ευαγγελόπουλος Σπ., *Ελληνική...*, ό.π., Τ. Β', σ. 60.

205. Κάστανος Θ., «Ομιλία στα εγκαίνια του σχολείου εργασίας», στο: *Μακεδόν*, 1995, σ. 68.

πικισμό, προωθούσε τη μάθηση μέσα από την απομνημόνευση.²⁰⁶ Το νέο σχολείο, σύμφωνα με τον Κάστανο, θα πρέπει να οδηγεί το παιδί στη ζωή. Όσον αφορά τον τρόπο εφαρμογής των αρχών του Σχολείου Εργασίας, πίστευε πως δεν θα έπρεπε να γίνει μια «απρογραμματίστη και απότομη μεταβολή του σχολείου και του συστήματος».²⁰⁷ Μάλιστα μετά τις προσπάθειες του Μαράσλειου και του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, πίστευε στην πειραματική εφαρμογή των νέων παιδαγωγικών αρχών σε ορισμένα σχολεία και κατόπιν να ακολουθήσει η εφαρμογή τους στην ελληνική εκπαίδευση, αφού θα είχαν προηγηθεί οι απαραίτητες διορθώσεις και προσαρμογές στην ελληνική πραγματικότητα.

Δυστυχώς όμως, και αυτή η προσπάθεια του Θ. Κάστανου είχε την ίδια κατάληξη με τις άλλες. Ο σπουδαίος παιδαγωγός διώχθηκε ανελέητα, του αποδόθηκαν παρόμοιες κατηγορίες με αυτές των άλλων μεγάλων παιδαγωγών και λόγω του συναισθηματικού και ευαίσθητου χαρακτήρα του, οδηγήθηκε στο θάνατο, το 1932, σε ηλικία μόλις 44 ετών.

10.2. Τα περιεχόμενα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929

Φαίνεται ότι οι συνθήκες για μεταρρύθμιση της ελληνικής εκπαίδευσης είχαν πλέον ωριμάσει. Η μεταρρύθμιση του 1929 ήταν μια προσπάθεια των Κ. Γόντικα και Γ. Παπανδρέου, υπουργών Παιδείας την περίοδο 1929-1933, να επιφέρουν μια νέα κατάσταση στα εκπαιδευτικά δρώμενα.

Τον Απρίλιο του 1929 κατατέθηκαν προς ψήφιση στη Βουλή των Ελλήνων τα νομοσχέδια «Περί Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως» και «Περί διαρρυθμίσεως των σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως». Τα προτεινόμενα νομοσχέδια ψηφίσθηκαν τελικά τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Τον επόμενο χρόνο ακολούθησαν κι άλλα νομοθετήματα σχετικά με τα σχολικά κτίρια, τον κυβερνητικό επίτροπο, το Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης, Νηπιαγωγών και Οικοκυρικής Εκπαίδευσης καθώς και το Διάταγμα της 18/11/1931 για το Ωρολόγιο Πρόγραμμα του Γυμνασίου.

Στην εισηγητική έκθεση, ο υπουργός Παιδείας Γόντικας θα επισημάνει ότι η εκπαιδευτική πολιτική δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας, δεν έχει ενδιαφερθεί για τη μόρφωση των ευρύτερων λαϊκών

206. Καρακατσάνης Π., Στο Θεόδωρο Κάστανο, χρεώστιο, στο: Θ. Κάστανου, Η απολογία του Σχολείου Εργασίας, 1996, Εισαγωγή, σ. 32.

207. Κάστανος Θ., *Το Σχολείο Εργασίας στη θεωρία και στην πράξη*, φωτογραφική επανέκδοση, 1995, σ. 15.

στρομάτων και είναι αυταρχική, ενώ δεν έχει ληφθεί καμία μέριμνα για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, την ανέγερση νέων σχολικών κτιρίων κ.ά.²⁰⁸

10.2.1. Στοιχειώδης (πρωτοβάθμια) εκπαίδευση

Ο νόμος 4397 για τη στοιχειώδη εκπαίδευση ψηφίστηκε στις 16 Αυγούστου του 1929 και στο άρθρο 1 προέβλεπε ότι στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση περιλαμβάνονται τα σχολεία γενικής μόρφωσης και τα σχολεία επαγγελματικής εκπαίδευσης. Στα σχολεία γενικής μόρφωσης συγκαταλέγονταν τα νηπιαγωγεία, τα δημοτικά σχολεία και οι νυχτερινές σχολές, ενώ στα σχολεία επαγγελματικής εκπαίδευσης, τα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία (γεωργικά, εμπορικά, ναυτικά, βιοτεχνικά και οι οικοκυρικές σχολές). Σε όλα η φοίτηση προβλεπόταν μεικτή, εκτός των οικοκυρικών σχολών, που λογικά ήταν για τα κορίτσια.

Στο άρθρο 2 του ίδιου νόμου διατυπώνεται ο σκοπός των νηπιαγωγείων: «Η δι' απλών και τερπνών παιδιών ασχολιών και ασκήσεων υποβοήθησης της σωματικής και πνευματικής εξέλιξεως των νηπίων και η δια του τρόπου τούτου προπαρασκευή αυτών δια το δημοτικόν σχολείον».

Σκοπός του δημοτικού σχολείου ορίζεται (άρθρο 3) «η στοιχειώδης προπαρασκευή των μαθητών δια την ζωήν και η παροχή εις αυτούς των απαιτήτων προς μόρφωσιν χρηστού πολίτου στοιχείων».

Θεσπίστηκε ενιαίο, εξαιρέτως, υποχρεωτικό Δημοτικό σχολείο για όλα τα παιδιά ηλικίας 6 ετών και άνω, καταργώντας οριστικά τα Κοινά και Πλήρη Δημοτικά του νόμου ΒΤΜΘ' του 1895. Στο Δημοτικό σχολείο θα διδάσκονταν, σύμφωνα με το άρθρο 5, θρησκευτικά, ελληνικά, πρακτική αριθμητική, στοιχειώδης γεωμετρία, ιστορία του ελληνικού έθνους και τα κυριότερα της παγκοσμίου, γεωγραφία, στοιχεία φυσικής ιστορίας, φυσικής και χημείας, ωδική, καλλιγραφία, ιχνογραφία, χειροτεχνία και γυμναστική. Από τη φοίτηση στο Δημοτικό απαλλάσσονταν «α') όλοι οι κατ' ιδίαν διδασκόμενοι τα μαθήματα του δημοτικού σχολείου, β') οι νοσούντες νόσημα μεταδοτικόν, γ') οι πνευματικώς ανώμαλοι και δ') οι συμπληρώσαντες ήδη το 14ον έτος της ηλικίας» (άρθ. 6).

Στο άρθρο 11 προβλέπονταν μέτρα για τη διδασκαλία των παιδιών με ειδικές ανάγκες και την ίδρυση ειδικών τάξεων ή ακόμη και σχολείων, εάν υπήρχε επαρκής αριθμός μαθητών. Στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου προβλεπόταν η ίδρυση ειδικών υπαίθριων σχολείων για ασθενικά παιδιά. Υποθέτουμε πως πρόκειται για τα παιδιά που έπασχαν κυρίως από φυματίωση, μια και η ασθένεια αυτή ήταν σε έξαρση την εποχή εκείνη.

208. Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ό.π., σσ. 163-164.

Πρωτοποριακό επίσης μέτρο της μεταρρύθμισης του 1929 ήταν η ίδρυση νυκτερινών σχολείων για όσα παιδιά είχαν συμπληρώσει το 14ο έτος της ηλικίας τους και δεν είχαν φοιτήσει μέχρι τότε σε σχολείο, φαινόμενο επίσης σύνηθες για τα χρόνια αυτά. Σκοπός των νυκτερινών σχολείων ήταν «η καταπολέμησης του αναλφαριθμητισμού... η υποβοήθησις της γλωσσικής αναπτύξεως των ξενοφώνων και παροχή εις τούτους στοιχείων μορφώσεως εκ της συγχρόνου ζωής του έθνους» (άρθρο 12). Στο πρόγραμμα μαθημάτων των νυκτερινών σχολείων προβλεπόταν η διδασκαλία ανάγνωσης, γραφής, αριθμητικής, ερμηνείας των Ευαγγελίων, εθνική ιστορία, γεωγραφία, καθώς και στοιχειωδών επαγγελματικών γνώσεων, ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες.

Σε κάθε Δημοτικό σχολείο προβλεπόταν η καλλιέργεια σχολικού κήπου για τη διδασκαλία των φυσιογνωστικών μαθημάτων αλλά και για την απόκτηση γνώσεων και τεχνικών σχετικών με την καλλιέργεια της γης, μιας και ο πληθυσμός της χώρας ήταν στην πλειοψηφία του αγροτικός.

Οι απόφοιτοι του Δημοτικού είχαν τη δυνατότητα εγγραφής, χωρίς εξετάσεις, στα επαγγελματικά σχολεία ή στο Ανώτερο Παρθενγωγείο (τα κορίτσια), ενώ κατόπιν εισαγωγικών εξετάσεων μπορούσαν να φοιτήσουν στο Γυμνάσιο ή το Πρακτικό Λύκειο.

Με το νόμο 5045 του 1930 «Περί σχολικών βιβλίων» διατηρήθηκε η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού με την παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις.

Ως σκοπός των κατώτερων επαγγελματικών σχολείων, στο άρθρο 17 του ίδιου νόμου, αναφέρεται «η επαγγελματική προπαρασκευή των μη επιθυμούντων να ακολουθήσωσιν ανωτέρας σπουδάς εις σχολεία Μέσης Εκπαίδευσεως, αποφοίτων του δημοτικού σχολείου...». Το άρθρο 18 διαιρούσε τα επαγγελματικά σχολεία σε τέσσερις κατηγορίες: «Γεωργικά, Εμπορικά, Βιοτεχνικά και Οικοκυρικά θηλέων», ενώ η φοίτηση προβλεπόταν διετής ή τριετής. Οι απόφοιτοι των σχολείων αυτών όμως δεν είχαν δικαίωμα συνέχισης των σπουδών τους σε άλλον τύπο σχολείου.

10.2.2. Μέση εκπαίδευση

Μέχρι το 1929 στη μέση εκπαίδευση κυριαρχούσε το βαναρικό πρότυπο όπως αυτό οργανώθηκε την περίοδο 1834/36, με το τριετές Ελληνικό σχολείο (ή Σχολαρχείο) και το τετρατάξιο Γυμνάσιο, αν και επιχειρήθηκε στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που προηγήθηκαν, να μεταβληθεί.

Ο νόμος 4373 «Περί διαρρυθμίσεως των σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσεως», που ψηφίστηκε στις 13 Αυγούστου 1929, επέφερε σημαντικές αλλαγές.

Ως σκοπός της ορίζεται η «επιστημονική προπαρασκευή των μελλόντων να ακολουθήσωσιν ανωτέρας σπουδάς· παρέχει άμα την αναγκαίαν γενικήν μόρφωσιν δια τον κοινωνικόν βίον και επιδιώκει, ως και η δημοτική, την διάπλυσιν χρηστών πολιτών» (άρθρο 1). Με τον παραπάνω νόμο καταργήθηκαν τα Ελληνικά σχολεία και θεσπίστηκε εξαετές Γυμνάσιο και εξαετές Πρακτικό Λύκειο. Στη μέση εκπαίδευση, εκτός αυτών των δύο τύπων σχολείων, περιλαμβανόταν τα Διδασκαλεία και το Ανώτερο Παρθεναγωγείο, το οποίο διαδέχτηκε το Αστικό σχολείο θηλέων, επινόηση των νομοσχεδίων του 1913/17. Το αναλυτικό πρόγραμμα των δύο πρώτων τάξεων του Γυμνασίου και του Λυκείου ήταν κοινό, ενώ σε περίπτωση που λειτουργούσαν και τα δύο στην ίδια πόλη προβλεπόταν η συγχώνευσή τους σε «Σχολή Μέσης Εκπαίδευσης».

Όσον αφορά το Ανώτερο Παρθεναγωγείο, σκοπός του ήταν η παροχή ανώτερης μόρφωσης σε όσα κορίτσια δεν επιθυμούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους προς τα πανεπιστήμια, μιας μόρφωσης οικείας προς τη φύση, τα έργα και τον προορισμό της ελληνίδας μητέρας (άρθρο 29). Η φοίτηση στο Παρθεναγωγείο ήταν τετραετής.

Δύο χρόνια αργότερα, με το Διάταγμα της 18/11/1931 του υπουργού Παιδείας Γ. Παπανδρέου, διαμορφώθηκε νέο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων του Γυμνασίου. Άξιο αναφοράς του νέου προγράμματος είναι η καθιέρωση του μαθήματος των νέων ελληνικών σε όλες τις τάξεις του Γυμνασίου και η διδασκαλία μεταφρασμένων κειμένων αρχαίων ελλήνων συγγραφέων πέρα από το μάθημα των αρχαίων ελληνικών. Προβλεπόταν ακόμη η χρήση βοηθητικών βιβλίων από τους μαθητές μέσα στην τάξη, ενώ τα βιβλία των μαθητών μπορούσαν να επιλεγούν από τους διδάσκοντες μέσα από εγκεκριμένο πίνακα.²⁰⁹

10.2.3. Ο νόμος 4799/1930 «Περί ανεγέρσεως διδακτηρίων»

Με το νομοσχέδιο αυτό επικυρώθηκε η σύναψη δανείου μεταξύ του ελληνικού δημοσίου και μιας σουηδικής εταιρίας για την ανέγερση σχολικών κτιρίων. Το δάνειο ήταν ύψους ενός εκατομμυρίου δρχ. και θα αποπληρωνόταν από τα ετήσια εκπαιδευτικά τέλη. Ακολούθησε μια περίοδος που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «η πλέον γόνιμος εις την ιστορίαν του διδακτηριακού ζητήματος».²¹⁰ Ο Χρ. Λέφας αναφέρει²¹¹ αναλυτικά τις ανεγέρσεις νέων σχολικών κτιρίων, συνολικά 145 σε όλη τη χώρα, και τις πρόσθετες εργασίες που έγιναν στα υπάρχοντα κτίρια. Απ' ό,τι φαίνεται όμως, το δάνειο εξαντλήθηκε νωρίς, με αποτέλεσμα να μείνουν ημιτελή 1.200 περίπου σχολικά κτίρια.

209. Ευαγγελόπουλος Σπ., *Ελληνική...*, ό.π., Τ. Β', σσ. 113-114.

210. Λέφας Χ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 493.

211. Λέφας Χ., *Ιστορία...*, ό.π., σσ. 493-500.

Και αυτή η μεταρρύθμιση όμως δεν είχε μεγάλη διάρκεια, καθώς οι πολιτικές αλλαγές που επήλθαν είχαν σαν πρώτο θύμα την εκπαιδευτική προσπάθεια του 1929.

10.3. Αποτίμηση

Η μεταρρύθμιση του 1929 αποτελεί στην ουσία επανάληψη της προσπάθειας του 1913/17. Ίσως οι συνθήκες αυτή τη φορά να ήταν περισσότερο ώριμες για την επιτυχή έκβαση μιας προσπάθειας εκσυγχρονισμού της παρεχόμενης εκπαίδευσης στον ελληνικό λαό.

Αδιαμφισβήτητα, η μεγαλύτερη επιτυχία της μεταρρυθμιστικής αυτής προσπάθειας ήταν η καθιέρωση, για πρώτη φορά στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, δεύτερου σχολικού δικτύου, της τεχνικο-επαγγελματικής εκπαίδευσης, υπερβαίνοντας έτσι το μονοδιάστατο που κυριαρχούσε έως τότε στο εκπαιδευτικό σύστημα (Δημοτικό-Ελληνικό-Γυμνάσιο-Πανεπιστήμιο). Το δεύτερο αυτό δίκτυο έδινε τη δυνατότητα στους μαθητές που δεν επιθυμούσαν ή δεν είχαν τις ικανότητες, πνευματικές ή οικονομικές, να έχουν μια δεύτερη επιλογή, πέραν της μέχρι τότε πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου. Άλλωστε, η ελληνική κοινωνία και οικονομία είχαν άμεση ανάγκη κατάλληλα εκπαιδευμένου τεχνικού προσωπικού. Μια αδυναμία της απόφασης αυτής φαίνεται πως ήταν ο αποκλεισμός των μαθητών της τεχνικο-επαγγελματικής κατεύθυνσης από τους άλλους τύπους σχολείων και η «διοχέτευση» τους αποκλειστικά στην αγορά εργασίας. Αυτό βέβαια θεωρείται αρνητικό, αν σκεφτεί κανείς ότι τα 12χρονα παιδιά, απόφοιτοι του Δημοτικού σχολείου, θα έπρεπε να αποφασίσουν οριστικά για την πορεία που θα ακολουθούσαν στην υπόλοιπη ζωή τους, χωρίς να έχουν το δικαίωμα αναθεώρησης της «παιδικής» τους απόφασης.

Η αύξηση των ετών φοίτησης στο Δημοτικό στα 6 χρόνια ανταποκρινόταν στις σύγχρονες απαιτήσεις της παιδαγωγικής επιστήμης. Αυτή η απόφαση, σε συνδυασμό με την υποχρεωτικότητα της φοίτησης όλων των παιδιών σε αυτή τη βαθμίδα, έδινε τη δυνατότητα καλύτερης μόρφωσης στα παιδιά του αγροτικού κυρίως πληθυσμού, τα οποία δεν είχαν πολλές δυνατότητες, κυρίως οικονομικές, να ανταποκριθούν στη φοίτησή τους στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης που ήταν μακριά από τα χωριά τους. Ο Σ. Μπουζάκης διακρίνει στα νομοσχέδια αυτά φιλολαϊκότερη πολιτική, αφού έτσι ευνοούνται οι ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις.²¹²

212. Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική...*, ό.π., σ. 86.

Η αλλαγή νοοτροπίας διαφαίνεται και από τον επαναπροσδιορισμό των σκοπών ξεχωριστά για κάθε σχολική βαθμίδα. Για πρώτη φορά τίθεται στους εκπαιδευτικούς σκοπούς η προετοιμασία του παιδιού για τη ζωή, και όχι μόνο για την επόμενη βαθμίδα εκπαίδευσης, ακόμη και από το νηπιαγωγείο.

Σημαντικές υπήρξαν επίσης και οι προσπάθειες: α) για τη συνεκπαίδευση των δύο φύλων, αφού έτσι θα επιτυχανόταν ομαλότερη ψυχική ανάπτυξη μεταξύ αγοριών και κοριτσιών και φυσικά θα περιοριζόταν το κόστος λειτουργίας ξεχωριστών σχολείων για κάθε φύλο, β) για την ίδρυση και λειτουργία ειδικών τάξεων ή σχολείων για παιδιά με ειδικές ανάγκες ή προβλήματα υγείας, γ) για την ίδρυση νυκτερινών σχολείων για όσους δεν είχαν τη δυνατότητα φοίτησης σε ημερήσιο σχολείο.

Η παροχή στοιχειωδών επαγγελματικών γνώσεων, ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες, ήταν ένα ακόμη στοιχείο που έδειχνε το ενδιαφέρον της πολιτείας να μην αφήσει στο πνευματικό σκοτάδι τους νέους ανθρώπους, που κυρίως λόγω κοινωνικο-οικονομικών δυσκολιών, στερηθήκαν τη γνώση, αλλά και την προετοιμασία τους για τη ζωή, παρέχοντάς τους επαρκείς τεχνικο-επαγγελματικές γνώσεις, ώστε να μπορέσουν να ασκήσουν ένα βιοποριστικό επάγγελμα, συνδυαζόμενο επιπλέον και με τις ανάγκες του ζωτικού τους χώρου.

Ενδιαφέρουσα φαίνεται και η προσπάθεια για την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Διακρίνεται μια αλλαγή στον τρόπο που θα μπορούσε να επιτευχθεί ο παραπάνω σκοπός, αφού τη φορά αυτή γίνεται προσπάθεια βήμα προς βήμα, με την εισαγωγή της δημοτικής σε όλο το Δημοτικό σχολείο, καθώς η επόμενη κίνηση, με το Διάταγμα της 18/11/1931, ήταν η εισαγωγή της στη μέση εκπαίδευση, ως μάθημα νέων ελληνικών, σε όλες τις τάξεις του Γυμνασίου.

Λογικό και αναμενόμενο ήταν στις μεταρρυθμιστικές αυτές προσπάθειες να υπάρξουν αντιδράσεις, προερχόμενες πάντα από τους ίδιους κύκλους που αντιδρούσαν και στις προηγούμενες μεταρρυθμίσεις. Η Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών υπέβαλε υπόμνημα στην κυβέρνηση, με το οποίο συμφώνησε και η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου, αναφέροντας πως τα νομοσχέδια του 1929 και τα μέτρα που λαμβάνονταν για την εκπαίδευση ήταν «πορίσματα βεβιασμένης εργασίας ή προϊόντα μελέτης ολίγων ατόμων»²¹³ και διαμαρτυρήθηκε γιατί δεν προσκλήθηκαν εκπρόσωποί της να εκφέρουν τη γνώμη τους για τις αλλαγές στην εκπαίδευση. Ακόμη ζήτησε από την κυβέρνηση «να μην επιδείξει σπουδήν προς επιπήφισιν και άμεσον

213. Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ό.π., σ. 167.

γενικὴν εφαρμογὴν των ὑπ' αὐτῆς προτεινομένων εκπαιδευτικῶν μέτρων»²¹⁴ ἀλλὰ νὰ παράσχει τὸν απαιτούμενο χρόνον γιὰ νὰ γίνῃ μιὰ εὐρεία συζήτησις.

Με τὴν ἀντίδραση τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς θὰ συνταχθῶν καὶ τὰ συνεργαζόμενα σωματεία²¹⁵ υποβάλλοντάς με τὴ σειρά τοὺς ὑπόμνημα πρὸς τὰ Νομοθετικά Σώματα²¹⁶ ἐπισημαίνοντάς τὶς προσπάθειες τῶν «κομμουνιζόντων» νὰ ὑπονομεύσουν τὰ θεμέλια τοῦ αστικοῦ κράτους, καὶ ζήτησαν «τὴν ὀριστικὴν ἐκκαθάρισιν ἀπὸ τῶν κομμουνιζόντων, ἔστω καὶ ἐν κρυπτῷ, ὑπαλλήλων, καὶ δι' ἐκπαιδευτικῶν». Αἰαίτησαν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν νὰ ιδρύσῃ ἐν ἄνωτατο ἐκπαιδευτικῷ συμβούλιῳ, με μέλη τοῦ τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας, τὸν ἀρχιεπίσκοπο, ἀντιπροσώπους τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ Φυσικομαθηματικῆς σχολῆς, ἀνώτεροὺς εκπαιδευτικοὺς λειτουργοὺς κατόπιν ὑπόδειξις τῆς Φιλοσοφικῆς, με ἀρμοδιότητα τὴν ἐποπτεία καὶ κατεύθυνση τῆς ἐκπαίδευσης, τὸν καταρτισμὸ τῶν σχολικῶν προγραμμάτων καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν σχολικῶν βιβλίων. Ζητήθηκε ἐπίσης ἡ κατάργησις τῶν μεικτῶν σχολείων, ὡς προϊόντων τοῦ μπολσεβίκου συστήματος, ἡ κατάργησις τῆς «μαλλιαρῆς γλώσσης, ἣτις εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν κομμουνιστικῶν ἐντύπων», ἡ ἀπομάκρυνσις ὅσων διαδίδουν κομμουνιστικὰς θεωρίας καὶ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καθὼς καὶ τὴν ἀποβολὴ ὅλων τῶν ἀριστεριζόντων φοιτητῶν ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια.

Διαφαίνεται ξεκάθαρα ὅτι ἡ τακτικὴ καταπολέμησις νομοσχεδίων ποὺ προήγαγον τὸ νέο πνεῦμα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση παρέμεινε ἡ ἴδια. Ἡ ἐπιρροή τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ τῆς ἐλλαδικῆς Ἐκκλησίας στο παραπάνω ὑπόμνημα εἶναι ἐμφανῆς. Ἐπιστρατεύθηκε καὶ πάλι ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὸν κομμουνισμό, ὅπως ἐγένετο καὶ με τὰ νομοσχέδια τοῦ 1917. Τὸ ὑπόμνημα αὐτὴ τὴ φορὰ μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ φανατισμὸς, σὲ σχέση με τὸν ἐκσυγχρονισμό τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαίδευσης ἀλλὰ καὶ τὴ γλῶσσα διδασκαλίας, δὲν ἔχει κοπάσει· θὰ λέγαμε μάλιστα ὅτι ἔχει μεγαλώσει, προσπαθώντας αὐτὴ τὴ φορὰ νὰ χωρίσῃ τοὺς Ἕλληνας σὲ κομμουνιστὰς καὶ μὴ, ἑνὰς διαχωρισμὸς ποὺ θὰ ἐπιφέρει πολλὰ δεινὰ στὸν τόπον στα χρόνια ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν.

Κριτικὴ στα νομοσχέδια τοῦ 1929 θὰ ἀσκήσῃ καὶ ὁ Δ. Γληνός, με μιὰ σειρά ἀρθρῶν τοῦ στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις». Ὁ Γληνός μιλάει γιὰ «ἐμπαιγμὸ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ», ἐνῶ τονίζει ὅτι τὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς ἐκπαίδευσης ἦταν τὸ πῶς θὰ μορφωθοῦν τὰ χαμηλότερα κοινωνικὰ στρώματα (ἐργάτες, ἀγρότες) καὶ ζητᾷ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Δημοτι-

214. Δημαράς Α., *Ἡ μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ὅ.π., σ. 168.

215. ὁ Α. Δημαράς ἀναφέρει τὰ σωματεία Κτηματιῶν, Ἐμπόρων, Ἐπαγγελματιῶν καὶ Βιοτεχνῶν, Πολυτέκνων, Ἐφέδρων πολεμιστῶν, Γυναικῶν, Δημοσιογράφων, Φοιτητῶν, Γονέων, Ἐκκλησιαστικῶν ἐνοριακῶν ἐπιτροπῶν κ.ά., Δημαράς Α., *Ἡ μεταρρύθμιση...*, ὅ.π., σ. 178.

216. Δημαράς Α., *Ἡ μεταρρύθμιση...*, Τ. Β', ὅ.π., σσ. 178-179.

κού σχολείου σε όλη τη χώρα και τη στελέχωσή του με διδακτικό προσωπικό, ενώ για την τεχνικο-επαγγελματική κατεύθυνση της εκπαίδευσης γράφει πως μόνο υπονοείται και δεν πραγματοποιείται. Καταλήγει στην κριτική του με τη φράση: «Ό,τι περιέχουν καλό δεν είναι νέο, ό,τι περιέχουν νέο δεν είναι καλό».²¹⁷ Η διαφοροποίηση του Γληνού από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 επιβεβαιώνει και τη «διάσπαση της ενότητας των διανοουμένων πάνω στο πρόβλημα της παιδείας γενικά»,²¹⁸ ένας διχασμός που είχε ξεκινήσει λίγα χρόνια νωρίτερα και «επισημοποιήθηκε» με τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, σε αντίθεση με τους εχθρούς των μεταρρυθμίσεων της εκπαίδευσης που ήταν πάντα ενωμένοι.

Η μεταρρύθμιση του 1929 επιχείρησε να προσαρμόσει την ελληνική εκπαίδευση στη σύγχρονη πραγματικότητα και τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας. Δυστυχώς όμως και η μεταρρυθμιστική αυτή προσπάθεια υπήρξε σύντομη, αφού με την επόμενη πολιτική αλλαγή στη χώρα και την ανάληψη της εξουσίας από την αντιπολίτευση, καταργήθηκαν οι περισσότερες από τις παροπάνω διατάξεις, με χαμένη ξανά την ελληνική εκπαίδευση.

217. Όπως αναφέρονται στον Μπουζάκη Σ., *Νεοελληνική...*, ό.π., σσ. 87-88.

218. Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική...*, ό.π., σ. 71.